

Edward Wiśniewski

Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Oddział w Legnicy

Maria Kubasik

Stowarzyszenie „Pamięć i Dialog”

Szkic o życiu i działalności Albrechta Jandera (1843–1917)

Słowa kluczowe: legnicki nauczyciel, krajoznawca, Śląsk, Pogórze Kaczawskie, Towarzystwo Karkonoskie

Keywords: Legnica's teacher, local historian, Silesia, Kaczawskie Foothills, Giant Mountains Society

Trwające prawie siedemdziesiąt pięć lat życie Albrechta Jandera było bardzo aktywne i twórcze i – jak podawano w prasie, w tym w nekrologach – jego nagła śmierć wszystkich zaskoczyła. O jego aktywności świadczy chociażby fakt, że przeglądając jedną z niemieckich map Gór Kaczawskich z lat dwudziestych XX w. można się tam natknąć na Wieżę Jandera (Jander-Turm). Stąd zainteresowanie tą postacią i poszukiwanie jego śladów na naszym terenie. Nie udało się nam odnaleźć żadnego opracowania o tym człowieku, dlatego uznaliśmy, że zasługuje na co najmniej krótki szkic, ponieważ pozostawił po sobie duży dorobek i to nie tylko w dziedzinie krajoznawstwa z przełomu XIX i XX w.

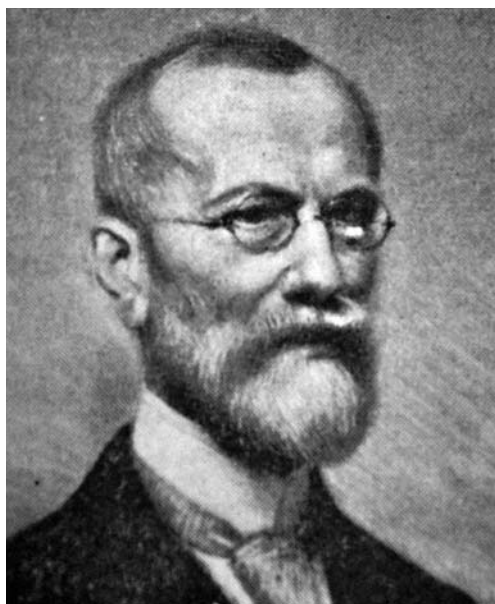
Podstawę źródłową niniejszego artykułu stanowią: czasopismo „Der Wanderer im Riesengebirge” („Wędrowiec w Karkonosze”) – organ prasowy utworzonego w 1880 r. Towarzystwa Karkonoskiego (Riesengebirgsvereins e. V.) z siedzibą w Jeleniej Górze (Hirschberg), wydawany od lipca 1881 r.¹ i legnicki dziennik „Liegnitzer Stadtblatt” (od 1886 r. „Liegnitzer Tageblatt”).

Rozpatrując działalność tego niemieckiego krajoznawcy, nie sposób pominąć ówczesnego tła politycznego w Drugiej Rzeszy. To był okres budowy niemieckiej wspólnoty narodowej. Z pewnością środkiem do osiągnięcia tego było staranne

---

¹ H. Herr, *Vorwort* [w:] *idem*, *Der Wanderer im Riesengebirge 1881–1943. Gesamtinhaltsverzeichnis*, Goerlitz 2003.

pielęgnowanie i rozwijanie poczucia dumy narodowej, rozbudzanie nastrojów patriotycznych. Jednak patriotyzm ten pojmowano szerzej niż wcześniejsze tylko przywiązanie do regionu i króla, uczono, zwłaszcza młodzież, głównie miłości do własnego narodu. W tę strategię wpisywały się różne organizacje i stowarzyszenia, powstałe licznie w drugiej połowie XIX w. Wśród nich było Towarzystwo Karkonoskie, którego misją było nie tylko kształtowanie i wzmocnienie tożsamości regionalnej, ale także narodowej. Jak pisano w pierwszym

Albrecht Jander na zdjęciu opublikowanym w „Liegnitzer Tageblatt” nr 63 z 15/16 III w 1941 (fot. A. Miernicki). Zbiory Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Legnicy

numerze „Wędrowca” – „Miłość do Ojczyzny, do świętej ziemi, w której spoczywają prochy przodków, do potężnych gór z szarymi olbrzymimi skałami i ciemnymi lasami świerkowymi wraz z kosodrzewiną, do dolin z przyjaznymi domostwami dobrodusznymi wieśniaków (...)” – stały się impulsem do utworzenia towarzystwa, a upowszechnianie piękna przyrody Karkonoszy „podbiło serca wszystkich wykształconych ludzi”². Działalność towarzystwa oparta na terytorialnych sekcjach szybko się więc rozwijała, nawet w tak odległych od Karkonoszy miastach, jak Berlin czy Zgorzelec, co może świadczyć o tym,

² *Vereinsgenossen*, „Der Wanderer im Riesengebirge” [dalej: DWiR], nr 1 z 3 VII 1881, s. 1.

że popularyzacja aktywności fizycznej miała służyć wszechstronnemu rozwojowi mieszkańców Rzeszy. Większych zaś przeszkód do podróżowania i wędrowania już wtedy nie było, bo wiek XIX to szybki rozwój środków transportu, głównie linii kolejowych. Aby zachęcić do wędrówek i uczyć przywiązania do ziemi śląskiej, musiała być odpowiednia infrastruktura turystyczna i tym zajęło się Towarzystwo Karkonoskie³.

Jander urodził się 1 marca 1843 r. we wsi Pogorzelska (Kriegheide)⁴ w obecnym powiecie polkowickim. Do gimnazjum uczęszczał w Żaganii (Sagan), gdzie jego ojciec był dyrektorem kancelarii. Skończył Uniwersytet Wrocławski, studiował historię i filologię. W okresie studenckim był współzałożycielem koła studenckiego „Markomannia”⁵, z którym był związany do końca życia. Egzamin państwowy złożył 16 marca 1867 r., a staż odbył w Cottbus, pracując w tamtejszym Friedrichs-Wilhelms-Gymnasium. Na jego prośbę władze wyraziły zgodę na powrót na Śląsk i 1 kwietnia 1869 r. podjął pracę jako nauczyciel w Miejskim Gimnazjum w Legnicy (Städtische Gymnasium zu Liegnitz)⁶, w którym przepracował ponad czterdzieści lat (do roku 1911)⁷, pnąc się po szczeblach kariery zawodowej – od nauczyciela gimnazjalnego do tytułu profesora⁸. W związku z wybuchem wojny w 1914 r. zaczęło brakować nauczycieli, więc „stary pedagog” pracował w latach 1915–1917 jako „siła pomocnicza” w Wyższej Szkole Realnej (odpowiednik polskiej szkoły średniej) im. Wilhelma (Wilhelms-Oberrealschule)⁹. Jak donosiła prasa, w marcu 1917 r. obchodził jubileusz pięćdziesięciolecia pracy zawodowej¹⁰.

³ Zob. m.in. I. Łaborewicz, *Akta Towarzystwa Karkonoskiego (RGV) w zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu, Oddział w Jeleniej Górze – inwentarz zespołu*, „Rocznik Jeleniogórski” 2016, t. 48, s. 163–164; K. Sawicki, *Towarzystwo Karkonoskie RGV. Najstarsza organizacja górską*, „Rocznik Jeleniogórski” 2015, t. 47, s. 209–210.

⁴ Wieś ta leżała wówczas w powiecie Lubin (Lueben), liczyła 57 domów zamieszkałych przez 315 osób, zob. J. G. Knie, *Alphabetisch-statistisch-topografische Flecken, Städte Und Anders Ort der. Koenigl. Preuss. Provinz Schlesien*, Breslau 1845, s. 323.

⁵ Było to Stowarzyszenie Studentów Katolickich powstałe w 1864 r., niemające charakteru politycznego.

⁶ Obecnie Zespół Szkół Elektryczno-Mechanicznych w Legnicy przy ul. F. Skarbka.

⁷ *Aus Stadt und Provinz. Professor Albrecht Jander 50-Jahre Oberlehrer*, „Liegnitzer Tageblatt” [dalej: LT], nr 59 z 11 III 1917; *50 Jahre Oberlehrer*, DWiR, nr 4 z 1 IV 1917, s. 32.

⁸ Jeszcze w 1886 r. miał tytuł nauczyciela gimnazjalnego (*Lehrer am Gymnasium*) – zob. *Liegnitzer Adress-Buch für das Jahr 1886*, s. 13. Natomiast w 1896 r. mianowano go na stanowisko nauczyciela szkoły średniej (*Oberlehrer*), zob. *Liegnitzer Adress-Buch für das Jahr 1896*, s. 176, a w 1901 r. tytułowano go jako profesora (zob. *Liegnitzer Adressbuch für das Jahr 1901*, s. 334).

⁹ Szkoła nosiła imię ostatniego cesarza Niemiec i króla Prus w latach 1888–1919 Fryderyka Wilhelma II i mieściła się w budynku obecnego I Liceum Ogólnokształcącego im. T. Kościuszki w Legnicy przy pl. Klasztornym, wówczas Marienplatz 6.

¹⁰ *Aus Stadt und Provinz. Professor...; 50 Jahre Oberlehrer...*, s. 32.

Jander ożenił się z Bertą Becker. Mieli trzy córki: Liesbeth, Friedę i Käte¹¹. Jak wynika z zachowanych ksiąg adresowych (Adressbuch), często zmieniał miejsce zamieszkania¹², a kiedy przystąpiono do budowy kamienic przy dzisiejszej ul. Łukasińskiego (Schützenstrasse), zakupił – prawdopodobnie w 1883 r. – jedną z nich (numer 28)¹³. Natomiast w 1901 r. był właścicielem innej już kamienicy przy tejże ulicy, ale z numerem 36, gdzie mieszkał do końca życia¹⁴.

Krajoznawca i popularyzator turystyki

Celem działalności A. Jandera było propagowanie wśród mieszkańców niemieckiej Legnicy, a zwłaszcza wśród młodzieży szkolnej, zamiłowania do ziemi ojczystej, przy jednoczesnym budowaniu wrażliwości na piękno lokalnej natury. Czynił to przede wszystkim podczas rozmaitych wędrowek po Pogórze Kaczawskim i Karkonoszach. Ta jego wielka, niekłamana miłość do miast i miasteczek prowincji śląskiej zmobilizowała go do utworzenia legnickiej sekcji Towarzystwa Karkonoskiego (Riesengebirgsverein Section Liegnitz), co zapewniło mu szersze pole działania na niwie krajoznawczej¹⁵. „Liegnitzer Stadtblatt” 11 stycznia 1884 r. donosił:

Wczoraj z inicjatywy nauczyciela gimnazjalnego Jandera zebrano się kilku miłośników Karkonoszy, rozważano utworzenie sekcji Legnica Towarzystwa

¹¹ Zostały wymienione w jego nekrologu: LT, nr 1 z 1 I 1918.

¹² W 1878 r. mieszkał przy ul. Jaworzyńskiej 17 (Jauerstrasse) – zob. *Liegnitzer Adress-Buch für das Jahr 1878*, s. 172. Wówczas ul. Łukasińskiego (Schützenstrasse) była dopiero w budowie. Rok później mieszkał przy ul. Mickiewicza 18 (Louisenstrasse) – *Liegnitzer Adress-Buch für 1879*, s. 283. W 1881 r. odnotowano go pod adresem ul. Nowy Świat 22 (Nicolaistrasse) na drugim piętrze, zob. *Liegnitzer Adress-Buch für 1881*, s. 142.

¹³ Nr hipoteki 485, właściciel kamienicy nr 28 (zob. *Liegnitzer Adress-Buch für das Jahr 1883*, s. 168, 276); w 1896 r. podano już nr księgi wieczystej kamienicy Jandera – 577 (zob. *Liegnitzer Adress-Buch für das Jahr 1896*, s. 132, 104).

¹⁴ *Liegnitzer Adressbuch für das Jahr 1901*, s. 287, 315; *Liegnitzer Adressbuch für das Jahr 1905*, s. 313, 342; *Liegnitzer Adressbuch 1910*, s. 363, 394; *Liegnitzer Adressbuch 1915*, s. 93; *Adressbuch der Stadt Liegnitz 1917*, s. 93, 121, 159. W księdze adresowej z 1919 r. (brak z 1918 r.) podano, że zarządzającymi spadkiem po profesorze Janderze są: Berta Jander z d. Becker (wdowa) i Liesbeth Siemt z d. Jander (córka), zob. *Adressbuch der Stadt Liegnitz 1919*, s. 94, 133, 217. Tymczasem W. Kalski podaje mylnie, że Jander miał mieszkać tylko przy ul. Łukasińskiego 36, zob. W. Kalski, *Legnicki Tarninów. Dzielnica i jej mieszkańcy (1878–1939). Część pierwsza*, Legnica 1998, s. 154; miał mieszkać z rodziną najpierw na drugim piętrze, później na trzecim, a w 1905 r. na parterze.

¹⁵ A. Zum Winkel, *Die Stadt Liegnitz seit der Einführung der Städteordnung im Jahre 1809* [t. 1], Liegnitz 1913, s. 412; zob. G. Humeńczuk, *Legnica około 1900 roku*, Legnica 2004, s. 21.

Karkonoskiego. Jander wskazywał na duże znaczenie towarzystwa. Potem nastąpiło ukonstytuowanie się sekcji poprzez przyjęcie statutu i wybór zarządu. Na przewodniczącego wybrano Jandera, a w skład zarządu weszli także Strieper jako skarbnik i dr Nerger – sekretarz¹⁶.

Fakt ten został odnotowany także przez „Der Wanderer im Riesengebirge”¹⁷. Jander kierował towarzystwem do 1899 r., ale, jak należy przyjąć, w dowód uznania za dotychczasową pracę i wielki autorytet został wybrany na honorowego członka zarządu sekcji Liegnitz¹⁸, a przez jakiś czas był także członkiem Zarządu Głównego w Jeleniej Górze.

Raz w roku towarzystwo odbywało zebrania sprawozdawcze, podczas których przeprowadzano wybory zarządu, omawiano stan finansowy sekcji oraz kreślono plan działania na kolejne dwanaście miesięcy, w którym zawierały się trasy wycieczkowe i spacerowe¹⁹. Z rocznego sprawozdania Zarządu Głównego Towarzystwa Karkonoskiego za rok 1884 wynika, że stowarzyszenie liczyło ogółem 3966 członków zrzeszonych w trzydziestu dziewięciu sekcjach, a sekcja legnicka skupiała 81 osób²⁰. Trzeba przyznać, że legnickie towarzystwo bardzo szybko się rozwijało, każdego roku przybywało członków, bo w 1885 r. było ich już 148, rok później 186, w 1889 r. – 250, a dziesięć lat później, tj. w roku 1899 – 737²¹. Legnicka sekcja towarzystwa miała siedzibę w *Gorkauerhalle*²², gdzie spotykano się raz w tygodniu w środę wieczorem w sali nazwanej *Rübezahlsaal*²³

¹⁶ *Riesengebirgs-Verein. Sektion Liegnitz*, „Liegnitzer Stadtblatt”, nr 9 z 11 I 1884.

¹⁷ *Verschiedene Mittheilungen*, DWiR, nr 28 z 15 I 1884, s. 7, gdzie podano, że sekcję powołano 9 I 1884 r.

¹⁸ *Ortsgruppe Liegnitz*, DWiR, nr 4 z 1 IV 1900, s. 54 – przewodniczącym został major P. Klopsch; *Verzeichnis der Ortsgruppen des R.-G.-V. und deren Vorsitzenden sowie der Auskunftsstellen auf das Jahr 1900*, *ibidem*, s. 51.

¹⁹ Przykładowo: *Ortsgruppe Liegnitz*, DWiR, nr 4 z 1 IV 1900, s. 54.

²⁰ *Jahres Bericht über die Tätigkeit des Riesengebirgs-Vereins in fünfsten Vereinsjahre (1884)*, DWiR, nr 5 z 1 V 1885, s. 3, 5.

²¹ *Jahres Bericht über die Tätigkeit des Riesengebirgs-Vereins (1885)*, DWiR, nr 3 z 1 VI 1886, s. 1; *Jahres Bericht über die Tätigkeit des Riesengebirgs-Vereins (1886)*, DWiR, nr 3 z 15 V 1887, s. 37; *Ortsgruppe Liegnitz*, DWiR, nr 4 z 1 IV 1900, s. 54; *Liegnitzer Adress-Buch für das Jahr 1889*, *Riesengebirgs-Verein*, s. 30; *Liegnitzer Adress-Buch für das Jahr 1896*, *Riesengebirgs-Verein – Ortsgruppe Liegnitz*, s. 187, gdzie podano, że towarzystwo legnickie liczyło już 742 członków.

²² Lokal piwiarni został założony w 1866 r. przy obecnej ul. Skarbka, gdzie dziś jest restauracja „Parnasik”, a przed wejściem był „piękny ogród”; zob. G. Humeńczuk, *op. cit.*, s. 16.

²³ *Die Ortsgruppe Liegnitz*, DWiR, nr 113 z 1 III 1892, s. 35; *Ortsgruppe Liegnitz*, DWiR, nr 4 z 1 IV 1900, s. 54; *Rübezahl* to duch Karkonoszy, zwany także Liczyrzepą, Karkonoszem etc. Jest bohaterem licznych legend, na jego temat powstało wiele prac literackich i muzycznych, m.in. niemiecki kompozytor Carl Maria von Weber (1786–1826) napisał operę o Liczyrzepie; zob. także m.in. L. Biały, *Duch gór – Rübezahl. Geneza i upowszechnienie legendy*, Jelenia Góra 2007.

(sala Liczyrzepy). Podczas tych spotkań śpiewano pieśni, recytowano wiersze w gwarze śląskiej²⁴, wysłuchiowano odczytów poświęconych historii ziemi śląskiej i Karkonoszom oraz innym zagadnieniom²⁵. Bywało też i tak, zwłaszcza w sezonie wiosenno-letnim, że wieczory rodzinne odbywały się także w soboty, a podczas nich – oprócz wysłuchania określonych wykładów – przewodniczący informował zebranych o niedzielnych wycieczkach²⁶. Zachęcając mieszkańców do wędrowania, 19 sierpnia 1891 r. towarzystwo wystąpiło z inicjatywą do Królewskiej Dyrekcji Kolei w Berlinie o wprowadzenie „specjalnych biletów niedzielnych” – zapewne chodziło o ulgowe – na odcinku Legnica – Raszków (Liegnitz – Vorderheide) i Legnica – Brachów (Liegnitz – Brechelshof)²⁷. Te dwie wspomniane trasy stanowiły popularny cel wycieczek mieszkańców Legnicy, o czym mogą świadczyć m.in. zachowane karty pocztowe i widokówki.

Nawiązano też współpracę z sąsiednimi sekcjami, m.in. właśnie z inicjatywy Jandera doszło do ścisłych kontaktów z sekcją z Wojcieszowa (Kauffung), jej przewodniczący nawet zadedykował zaprzyjaźnionej sekcji z Legnicy ławkę nazwaną *Liegnitzer Bank*, którą uroczyście poświęcono latem 1914 r. Została umieszczona w miejscu, z którego widok na Góry Kaczawskie i Śnieżkę „jest tak piękny, że nie można przejść obok obojętnie” – mówił legnicki przewodniczący podczas spotkania z wojcieszowskim koleżeństwem, wyrażając zarazem wdzięczność za „hołd złożony jego lokalnej grupie”²⁸. Ławkę tę prawdopodob-

²⁴ *Die Ortsgruppe Liegnitz*, DWiR, nr 113 z 1 III 1892, s. 35.

²⁵ Przykładowo: *Ortsgruppe Liegnitz*, DWiR, nr 4 z 1 IV 1900, s. 54; *Ortsgruppe Liegnitz*, DWiR, nr 5 z 1 V 1901, s. 77; *Aus Stadt und Provinz. Neues von den Katzbachquellen*, LT, nr 53 z 4 III 1917; 2 marca 1898 r. podczas wieczoru rodzinnego nauczyciel Tschampel miał wykład o życiu i poetyckim znaczeniu Karla Eduarda von Holteia (1798–1880), niemieckiego poety romantycznego, który m.in. pisał wiersze w dialekcie śląskim, *Locale und provinzielle Nachrichten*, LT, nr 54 z 5 III 1898; z kolei 22 marca 1898 r. uczestnicy spotkania mieli okazję obejrzeć zdjęcia z Alp, w tym różne minerały znalezione w partiach lodowcowych, *Locale und provinzielle Nachrichten*, LT, nr 68 z 22 III 1898.

²⁶ Na przykład 24 kwietnia 1898 r. uczestnicy spotkania wysłuchali najpierw prelekcji o historii Kłodzka (Glatz), następnie przewodniczący towarzystwa zaprosił zebranych na wyjazd 1 maja pociągami do Prochowic (Parchwitz), skąd zaplanował przejście do przysiółka Kolhaus (nieistniejące obecnie) przy ujściu Kaczawy do Odry. Jak wynika z kolejnej relacji gazety, w wycieczce uczestniczyło 60 osób (zob. *Locale und provinzielle Nachrichten*, LT, nr 96 z 26 IV 1898; *Locale und provinzielle Nachrichten*, LT, nr 102 z 3 V 1898). Z kolei 15 maja przewodniczący poprowadził legniczan do Szczytnik nad Kaczawą (Polschildern), zob. *Locale und provinzielle Nachrichten*, LT, nr 114 z 17 V 1898.

²⁷ *Die Ortsgruppe Liegnitz*, DWiR, nr 113 z 1 III 1892, s. 35; wieś Brachów nie istnieje od lat siedemdziesiątych XX w., kiedy została zalana wodami zbiornika retencyjnego Słup.

²⁸ Prüfer (Liegnitz), *Die Liegnitzer Bank*, DWiR, nr 9 z 1 IX 1914, s. 143–144.

nie postawiono w pobliżu podejścia m.in. na Farną Skałę nad Kaczorowem (Pfarrstein)²⁹.

Na pewno ważnym wydarzeniem w życiu legnickiej sekcji, ale także miasta, było przyjęcie od 30 maja do 1 czerwca 1898 r. kilkudziesięcioosobowej grupy członków Towarzystwa Karkonoskiego, o czym zresztą mogą świadczyć niemal codzienne relacje, najpierw o przygotowaniach do zgromadzenia, a potem z jego przebiegu, w „*Liegnitzer Tageblatt*”³⁰. W Legnicy odbyło się bowiem osiemnaste walne zgromadzenie tego stowarzyszenia. Wydarzenie to nie umknęło uwadze legnickiego historyka A. Zum Winkela, który podkreślił udział samego nadburmistrza Ottomara Oertela³¹ w obradach plenarnych 31 maja³². Uczestnicy musieli być zadowoleni z pobytu, skoro w sprawozdaniu podziękowano profesorowi Janderowi za organizację spotkań, a dr Baer z Jeleniej Góry napisał specjalny wiersz-pieśń o Legnicy (*An Liegnitz*)³³.

Nieprzypadkowo „*Liegnitzer Tageblatt*” nazwał Jandera protektorem sekcji legnickiej, bo lista jego dokonań jest na tyle bogata, że nie sposób w niniejszym szkicu szczegółowo ją przedstawić³⁴. Ograniczymy się zatem do wybranych przykładów, by zilustrować zakres podejmowanych przedsięwzięć. Już w 1884 r. sekcja ustawiła sześć drogowskazów na trasie do Górzca (Hessberg), wzniesie-

²⁹ Przy źródle Kaczawy w 2003 r. legnicki Oddział PTTK umieścił polską tablicę i organizuje tam spotkania turystów.

³⁰ *Locale und provinzielle Nachrichten*, LT, nr 107 z 8 V 1898, gdzie przedstawiono już program pobytu gości w Legnicy; *Locale und provinzielle Nachrichten*, LT, nr 109 z 11 V 1898; *Locale und provinzielle Nachrichten*, LT, nr 118 z 22 V 1898, tekst poświęcony jest popularyzacji aktywnego wypoczynku poprzez m.in. wędrówki, jego autor podkreślił tu duże zasługi Towarzystwa Karkonoskiego; *Locale und provinzielle Nachrichten*, LT, nr 124 z 29 V 1898, gdzie m.in. przedrukowano z „*Wanderer*” wiersz pt. *Zum Vereinstag in Liegnitz; XVIII. Hauptversammlung des Riesengebirgs-Vereins*, LT, nr 125 z 1 VI 1898, w informacji podano m.in., że na koniec 1897 r. funkcjonowało 80 grup lokalnych towarzystwa, a ogólna liczba członków Towarzystwa Karkonoskiego z siedzibą w Jeleniej Górze (Hirschberg) wynosiła 10 105 osób; *XVIII. Hauptversammlung des Riesengebirgs-Vereins*, LT, nr 126 z 2 VI 1898; *Locale und provinzielle Nachrichten*, LT, nr 127 z 3 VI 1898.

³¹ O. Oertel (1840–1914), nadburmistrz Legnicy w latach 1872–1912.

³² A. Zum Winkel, *Die Stadt...* [t. 1], s. 412–413.

³³ *Tagesordnung für die XVIII. Hauptversammlung des Riesengebirgs-Vereins in Liegnitz 30 V–1 VI*, DWiR, nr 6 z 15 V 1898, s. 81–82; *XVIII. Hauptversammlung des Riesengebirgs-Verein*, DWiR, nr 7 z 1 VII 1898, s. 97–102, 108.

³⁴ *Aus Stadt und Provinz. Ein Förderer des Riesengebirgsvereins*, LT, nr 60 z 13 III 1917 – dziennik szczegółowo opisał różnorodne formy zagospodarowania terenów turystycznych zarówno w samym mieście, jak i w najbliższej okolicy oraz na Pogórzcu Kaczawskim; A. Zum Winkel wymienia wiele inicjatyw Towarzystwa Karkonoskiego, m.in. utworzenie promenady łączącej dolinę Kaczawy ze Wzgórzem Zwycięstwa (Siegeshöhe), zob. A. Zum Winkel, *Die Stadt...* [t. 1], s. 488.

nia o wysokości 446 m n.p.m., i oznakowała drogę na Diabelską Górę (Blauen Berg)³⁵. W kolejnych latach postawiono drewniane schrony przeciwdeszczowe, m.in. w 1889 r. na Polanie pod Dębnicą (463 m n.p.m.) i Górczem przy pocysterskiej Drodze Krzyżowej oraz przy stawie leśnym (*Molketeich*) – między Raszówką a Małą Raszową³⁶. Z kolei w 1895 r. odbyła się uroczystość poświęcenia nowo wybudowanej szesnastometrowej wieży widokowej na Dębnicy w Mniszym Lesie³⁷, skąd roztaczał się rozległy widok na Sudety i Nizinę Śląską. Niestety, do dzisiaj przetrwały tylko ślady fundamentów po tych obiektach.

Warto zauważyć, że Jander podczas spacerów i wycieczek opowiadał nie tylko o historii zwiedzanych miejsc, ale również zwracał uwagę na otaczającą przyrodę i konieczność jej ochrony. Dlatego z jego inspiracji sekcja umocowała na drzewach w Mniszym Lesie (Mönchswald) sztuczne gniazda dla „upierzonych śpiewaków” i tę część lasu nazwano „Vogelsang”³⁸.

„Der Wanderer im Riesengebirge” w artykule poświęconym pamięci „profesora z kijem wędrownym” celnie i krótko scharakteryzował jego dokonania na łonie legnickiego towarzystwa:

To dzięki jego [Jandera] niezmordowanej aktywności i staraniom o udostępnienie Pogórza [Kaczawskiego] nastąpił szybki rozkwit ruchu turystycznego. Główną uwagę skupił na Mniszym Lesie, okolicach górskich na południe od Legnicy, które niegdyś należały do Klasztoru [Cystersów] w Lubiążu [Leubus], a po sekularyzacji w 1810 r. przeszły w posiadanie państwa. Ten obszar został przekazany utworzonemu Towarzystwu Karkonoskiemu Sekcji Legnica. Liczne oznaczone trasy, drogowskazy i ławki na Pogórze od Górzca [Hessberg] po Rosochę [Willmannsdorfer Hochberg], dalej Lasy Odrzańskie [Oderwalde], Puszczy Legnicką [die städtischen Heide], Pojezierze [Seengebiet] i pola bitewne wokół Legnicy świadczą o jego działalności³⁹.

Można przypuszczać, że profesor znajdował zadowolenie i najlepszy wypoczynek w organizowanych przez siebie pieszych wędrowkach w bliższe i dalsze okolice Legnicy z przyjaciółmi i kolegami z towarzystwa oraz z młodzieżą. Zachęcając do marszrut poza miasto, podkreślał, że koszty dojazdu pociągiem z Legnicy latem są niskie, bo np. bilet do Brachowa (Brechelshof) miał koszto-

³⁵ *Jahres Bericht über die Tätigkeit des Riesengebirgs-Vereins in fünfsten Vereinsjahre (1884)*, DWiR, nr 5 z 1 V 1885, s. 3.

³⁶ *Jahres Bericht über die Tätigkeit des Riesengebirgs-Vereins (1886)*, DWiR, nr 3 z 15 V 1887, s. 35, 37; *XIII. Hauptversammlung des Riesengebirgs-Verein*, DWiR, nr 7 z 1 VII 1898, s. 102.

³⁷ *Einladung Ortsgruppe Liegnitz 7 VII 1895*, DWiR, nr 153 z 1 VII 1895, s. 104.

³⁸ *Aus Stadt und Provinz. Ein Förderer des Riesengebirgsvereins. Zum Jubiläum des professors Jander*, LT, nr 60 z 13 III 1917.

³⁹ *Professor Albrecht Jander gestorben*, DWiR, nr 2 z 1 II 1918, s. 11.

wać 0,70 marki, a do Złotoryi (Goldberg) – 0,90 marki⁴⁰. W celu popularyzacji niektórych tras, opisywał je na łamach „Der Wanderer im Riesengebirge”, wprowadzając nierzadko wątki historyczne⁴¹.

Każdego lata towarzystwo organizowało kilkadziesiąt wycieczek (co tydzień, w każdą niedzielę). Do najbardziej popularnych należały m.in. trasy:

- pociągiem do Raszówki (Vorderheide), skąd spacer przez miejski las do Lipin (Krummliende);
- spacer z Raszówki do schroniska Olgahütte, dalej lasem do Karczowisk (Neurode);
- pociągiem do Prochowic (Parchwitz), skąd pieszo spacer nad Odrą do Lubięża (Leubus);
- wyjazd pociągiem do Koźlic (Koslitz), znajdujących się na trasie Lubin–Rudna Gwizdanów, potem pieszo lasem na Grzybową Górę (Pilzberg) o wysokości 217 m n.p.m.

Sztandarowa trasa „Janderowa” wiodła z Brachowa – do którego trzeba było dojechać pociągiem – i przejście na Górzec i Rosochę⁴². W okresie wojny nie zrezygnowano z wycieczek, lecz starano się je organizować raz w miesiącu od maja do października⁴³.

Na osobną uwagę zasługuje organizacja wycieczek dla młodzieży szkolnej. Od 1892 r. Jander przygotowywał je cyklicznie w okresie wakacji. Uczestnikami była młodzież legnickich szkół średnich, a czasami zapraszano uczniów z innych miast⁴⁴. Z rocznego sprawozdania Zarządu Głównego Towarzystwa Karkono-

⁴⁰ A. Jander, *Ein Wandertag in den Vorbergen. Brechelshof – Hessberg – Willmannsdorfer Hochberg – Wolfsberg – Goldberg*, DWiR, nr 113 z 1 III 1892, s. 30.

⁴¹ *Ibidem*, s. 30–31; *idem*, *Johannisabend auf dem Willmannsdorfer Hochberge*, DWiR, nr 143 z 1 IX 1894, s. 118–119.

⁴² Przykładowo: *Ortsgruppe Liegnitz*, DWiR, nr 4 z 1 IV 1900, s. 54; *Ortsgruppe Liegnitz*, DWiR, nr 5 z 1 V 1901, s. 77–78.

⁴³ *Jahresbericht über die Tätigkeit des Riesengebirgsvereins im siebenunddreißigsten Vereinsjahr 1916 erstattet vom Hauptvorstande*, DWiR, nr 5 z 1 V 1917, s. 35–36 – w 1916 r. zorganizowano m.in. wyjazd koleją do Kozowa (Kosendau), a następnie odbyła się piesza wycieczka na trasie Rokitnica (Röchlitz) – Kaplica św. Jadwigi (Hedwigskapelle) – Kopacz (Kopatsch) – Złotoryja (Goldberg).

⁴⁴ Przykładowo: Tschampel, *Ortsgruppe Liegnitz*, DWiR, nr 7 z 1 VII 1894, s. 99 – od początku wakacji sekcja Legnica zorganizowała już trzy wycieczki szkolne pod kierownictwem nauczycieli Jandera i Holzapfa. Podczas trzeciej wycieczki z Piechowic (Petersdorf) do wodospadu Szklarki (Kochelfall), a następnie do Szklarskiej Poręby (Schreiberhau), młodzież zwiedziła Hutę Szklą „Josephina” (zob. *Ortsgruppe Liegnitz*, DWiR, nr 4 z 1 IV 1900, s. 55); od 9 do 12 lipca 1898 r. nauczyciele Tschampel i Jander byli opiekunami wycieczki szkolnej w Karkonosze (zob. LT, nr 134 z 11 VI 1898; *Ortsgruppe Liegnitz*, DWiR, nr 5 z 1 V 1901, s. 78). W wycieczce uczestniczyło trzydziestu ośmiu uczniów, w tym pięciu z Ritterakademie, czternastu z Miejskiego

skiego wynika, że w 1916 r. kilka sekcji, w tym legnicka, otrzymało subwencję z przeznaczeniem na wycieczki szkolne w tereny górskie⁴⁵. Zazwyczaj organizowano corocznie kilka wycieczek, ale w okresie pierwszej wojny światowej ich liczbę znacznie ograniczono, m.in. ze względu na brak pieniędzy.

Historyk, dramaturg, poeta

Jander to nie tylko pedagog i krajoznawca. Miał też w swym dorobku kilka historycznych opracowań i przewodników. A oto one:

- *Mitteilungen über Liegnitz und seine Umgebung*⁴⁶, czyli *Informacje o Legnicy i okolicy*;
- *Streifereien um Liegnitz*⁴⁷, czyli *Wędrowki po Legnicy*;
- *Liegnitzen Touren- und Wanderbuch*⁴⁸, czyli *Wycieczki po Legnicy i przewodnik turystyczny*;
- *Liegnitz in seinem Entwicklungsgange von den Anfängen bis zur Gegenwart*⁴⁹, czyli *Legnica od zarania do współczesności*.

Pierwsze trzy wydawnictwa to przewodniki turystyczne napisane jeszcze w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XIX w., przy czym *Streifereien...* i *Liegnitzen Touren...* zostały zrecenzowane, a ich autor „dobry Ślązak” – jak nazwał go recenzent – otrzymał pochlebne opinie⁵⁰. Z kolei *Liegnitz in seinem Entwicklungsgange...* stanowi rozprawkę o historii miasta od jego zarania do współczesności. Wydawnictwo to także otrzymało recenzję na kartach organu prasowego Towarzystwa Karkonoskiego⁵¹. Zapewne ze względów sentymental-

Gimnazjum, ośmiu z Realschule, dwóch ze szkoły rolniczej (Landwirtschaftschule), czterech z Głogowa (Glogau) i pięciu absolwentów gimnazjum [zob. *50 Jahre Oberlehrer...*, s. 32; Prüfer (Liegnitz), *Schülerreise der Ortsgruppe Liegnitz*, DWiR, nr 6 z 20 V (1VI) 1917, s. 47].

⁴⁵ *Jahresbericht über die Tätigkeit des Riesengebirgsvereins im siebenunddreißigsten Vereinsjahr 1916 erstattet vom Hauptvorstande*, DWiR, nr 5 z 1 V 1917, s. 34.

⁴⁶ A. Jander, *Mitteilungen über und seine Umgebung*, Liegnitz 1883.

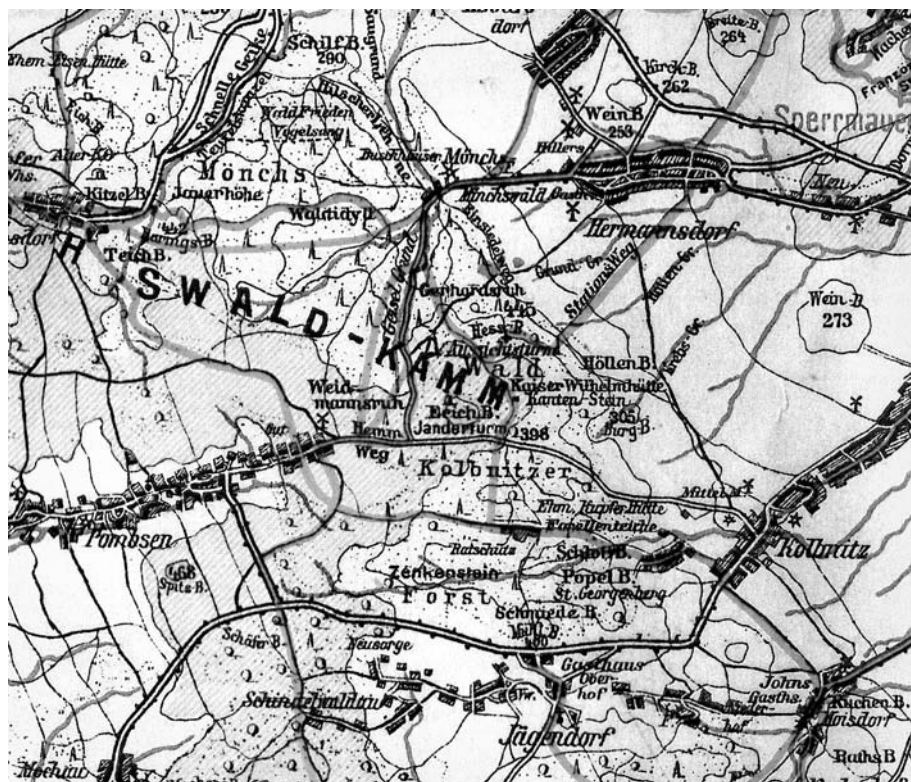
⁴⁷ *Idem*, *Streifereien um Liegnitz*, Liegnitz 1897.

⁴⁸ *Idem*, *Liegnitzer Touren- und Wanderbuch*, Liegnitz 1898; „Liegnitzer Tageblatt” opisał szczegółowo połączenia kolejowe z Legnicy do miast i miejsc, które – według przygotowanego przez Jandera przewodnika – warto odwiedzić, *Locale und provinzielle Nachrichten*, LT, nr 108 z 10 V 1898.

⁴⁹ *Idem*, *Liegnitz in seinem Entwicklungsgange von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Liegnitz 1905.

⁵⁰ *Janders »Liegnitz und Umgegend« von dr Baer*, DWiR, nr 9 z 1 IX 1898, s. 137.

⁵¹ Dr P. Regell, A. Jander. *Liegnitz in seinem Entwicklungsgange von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Liegnitz 1905, DWiR, nr 9 z 1 IX 1905, s. 172–173.

Fragment niemieckiej mapy z „Janderturm” (wieża Jandera). Prywatne archiwum E. Wiśniewskiego

talnych napisał także książkę o Żaganiu (Sagan), gdzie kończył gimnazjum⁵² – *Stadt, Schloß und Park Sagan*⁵³ (Miasto, zamek i park w Żaganiu). Warto tu dodać, że w opisywanym okresie dużą uwagę przywiązywano do dokumentowania dziejów ziemi ojczystej. Jander jako historyk wpisywał się w ten nurt. Powstające wtedy opracowania miały jednak różną wartość, na co zwraca uwagę Marek Cetwiński⁵⁴, tym niemniej przy krytycznym podejściu do nich mogą wzbogacić naszą wiedzę.

Ciekawostką może być fakt, że po dwudziestu czterech latach od śmierci, „dobrego Ślązaka” wprzęgnięto w system oficjalnej nazistowskiej propagandy.

⁵² *Professor Albrecht Jander gestorben*, DWiR, nr 2 z 1 II 1918, s. 11.

⁵³ A. Jander, *Stadt, Schloß und Park Sagan*, Liegnitz 1886.

⁵⁴ M. Cetwiński, *Ideologia i poznanie. Społeczne funkcje mediewistyki śląskiej po 1945 roku*, Częstochowa 1993, s. 108–109.

W opublikowanym w marcu 1941 r. artykule⁵⁵ poświęconym w całości „profesorowi z kijem wędrownym” podkreślano, że kochał on swoją Ojczyznę, był „dobrym Niemcem, zawsze wiernym”, dlatego – jak wyjaśniano – „powiedzenie »Kto kocha Ojczyznę tak bardzo jak ty, jest jej wierny całą duszą« odnosi się do niego”⁵⁶. Ta ówczesna pamięć o Janderze to nic innego jak rozmyślnie dyscyplinowanie niemieckich mas.

Nasz bohater dał się poznać także jako dramaturg. Był autorem sztuk teatralnych związanych tematycznie z ważnymi wydarzeniami historycznymi dawnej rezydencji książęcej. Były to: *Ambrosius Bitschen* – sztuka grana siedem razy na deskach Miejskiego Teatru i *Heinrich der Fromme (Henryk Pobożny)* lub – jak zamiennie tytułowano – *Die Mongolenschlacht (Bitwa z Mongołami)*. Ten spektakl legniczanie mogli obejrzeć cztery razy. Trzecia sztuka, *Die Schlacht an der Katzbach (Bitwa nad Kaczawą)*, nawiązywała do bitwy nad Kaczawą 26 sierpnia 1813 r. Pamięć o niej była wówczas wciąż żywa, a każda okrągła rocznica była okazją do upamiętnienia tego ważnego dla Prus, jak i dla mieszkańców Śląska wydarzenia⁵⁷. Należy więc mniemać, że napisał tę sztukę dla utrwalenia w pamięci Ślązaków słynnej już bitwy nad Kaczawą. Spektakl został wystawiony na polu bitewnym w Duninie (Dohnau) 26 sierpnia 1913 r. Jego reżyserem był Hans Biller. Sztukę tę powtarzano 30 i 31 sierpnia⁵⁸.

⁵⁵ XYZ., *Professor mit dem Wanderstab. Erinnerungen an Albrecht Jander*, LT, nr 63 z 15/16 III 1941.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ A. Niedzielenko, *Pamięć o bitwie nad Kaczawą*, „Szkice Legnickie” 1994, t. 16, s. 48–64; zob. G. Humeńczuk, *Legnickie pomniki przed II wojną światową*, Legnica 2000; W 1913 r. obchodzono setną rocznicę bitwy i z tej okazji odbyło się wiele uroczystości w Legnicy i jej okolicy, o czym obszernie informował „Liegnitzer Tageblatt”: *Die Erinnerungsfeier an die Katzbachschlacht in der Stadt Liegnitz*, LT, nr 183 z 7 VIII 1913; *Die Jahrhundert der niederschlesischen Jugend auf dem Felde der Katzbachschlacht*, LT, nr 184 z 8 VIII 1913; *Die Jahrhundertfeier*, LT, nr 186 z 10 VIII 1913; *Zur Jugendfeier auf dem Katzbachschlachtfelde; Der Festzug zur Jahrhundertfeier; Sonderzüge zur Jugendfeier der Katzbachschlacht*, LT, nr 187 z 12 VIII 1913; *Die Jugendfeier auf dem Katzbachschlachtfeld*, LT, nr 188 z 13 VIII 1913; *Illumination der städtischen Gebäude*, LT, nr 191 z 16 VIII 1913; *Der 100. Gedenktag der Schlacht an der Katzbach*, LT, nr 198 z 24 VIII 1913.

⁵⁸ A. Zum Winkel, *Die Stadt Liegnitz seit der Einführung der Städteordnung*, Bd. 2: *Im Zeitalter des Weltkrieges 1912–1919*, Liegnitz 1922, s. 31, 45; *Die Jahrhundertfeier der Katzbachschlacht*, LT, nr 181 z 5 VIII 1913; *Die Jahrhundertfeier der Katzbachschlacht in Dohnau*, LT, nr 183 z 7 VIII 1913; *Die Besichtigung des Katzbachschlachtfeldes*, LT, nr 185 z 9 VIII 1913; *Die Jahrhundertfeier der Katzbachschlacht in Dohnau*, LT, nr 196 z 22 VIII 1913 – na polu bitwy odbyła się pierwsza próba sztuki Jandera; *Das Jubiläumsfestspiel in Dohnau*, LT, nr 198 z 24 VIII 1913 – w tekście opisano przebieg sztuki na podstawie jej scenariusza; *Das Jahrhundertfestspiel in Dohnau »Die Schlacht an der Katzbach« von Albrecht Jander*, LT, nr 199 z 26 VIII 1913; *Das Jahrhundertfest in Dohnau. Die Feier am 26. August*, LT, nr 201 z 28 VIII 1913.

Albrecht Jander był też poetą, a jego wiersze publikowano na łamach „Der Wanderer im Riesengebirge”⁵⁹. Młodzież je czasami recytowała z okazji różnych uroczystości, a marsze jego autorstwa śpiewano podczas marszrut w śląskie góry i na zawodach strzeleckich⁶⁰.

Naszego bohatera można śmiało określić jako człowieka wszechstronnie utalentowanego, oddanego i silnie związanego ze Śląskiem oraz z Legnicą, co zresztą miało odzwierciedlenie w jego twórczości i działaniach turystycznych. Nagła „nieoczekiwana” śmierć w nocy z 30 na 31 grudnia 1917 r. przerwała jego twórczą pracę⁶¹.

Działalność Jandera inspiracją dla współczesnych

Działalność niemieckiego krajoznawcy jest inspiracją dla współczesnych działaczy i turystów zrzeszonych pod egidą Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego (PTTK), bowiem sieć znakowanych szlaków nawiązuje nierzadko do przeszłości. Są to np. takie trasy jak: Szczytniki nad Kaczawą – Buczynka – Raszówka czy Dunino – Krajów – Winnica – Męcinka – Górzec⁶².

Obecność wojsk sowieckich w latach 1945–1993 w Legnicy i jej okolicach ograniczała jednak, a nawet uniemożliwiała wycieczkowanie „śladami Jandera”. Dzisiaj największym utrudnieniem jest niska dostępność komunikacyjna tych terenów, spowodowana likwidacją niektórych linii kolejowych na Pogórzu. Jako przykład może tutaj posłużyć dolina Kaczawy na odcinku Kozów – Jerzmanice – Świerzawa – Wojcieszów – Kaczorów, która z powodu likwidacji linii kolejowej do Marciszowa jest trudno dostępna dla grup wycieczkowych z Legnicy. Podobnie trudno powtórzyć wycieczkę pieszą z dojazdem kolejowym na trasie Malczyce – prom – Lasy Odrzańskie – Lubiąż – prom – Kwiatkowice – Prochowice, ponieważ nie ma już ani promów na Odrze, ani pociągów relacji Legnica – Prochowice – Ścinawa.

⁵⁹ Przykładowo: A. Jander, *Zum Vereinstag in Liegnitz*, DWiR, nr 6 z 15 V 1898, s. 93; *idem*, *Reisengebirgsgerlmarsch*, DWiR, nr 9 z 1 IX 1898, s. 140–141.

⁶⁰ *50 Jahre Oberlehrer...*, s. 32; *Professor Albrecht Jander gestorben*, DWiR, nr 2 z 1 II 1918, s. 11.

⁶¹ *Aus Stadt und Provinz. Albrecht Jander gestorben*, LT, nr 1 z 1 I 1918.

⁶² T. Gumiński, E. Wiśniewski, *Legnica i okolice*, Legnica–Wrocław 2019 [wyd. 6], s. 284–285, 349–354.

Zakończenie

Albrecht Jander był bez wątpienia niezwykle ciekawym człowiekiem żyjącym na przełomie XIX i XX w. Wszystkie jego działania wynikały z miłości do Ojczyzny, z umiłowania Śląska, a szczególnie miast związanych z jego życiem. Można więc określić go jako niemieckiego patriotę, regionalistę i miłośnika małej Ojczyzny.

Swoją pracą zrobił wiele dla promocji Pogórza i Gór Kaczawskich jako miejsca o wyjątkowych walorach krajoznawczych. To głównie dzięki niemu następował rozwój turystyki w tym regionie, który możemy określić mianem naszych legnickich „gór domowych”, dzisiaj kojarzonym głównie z Parkiem Krajobrazowym „Chełmy” i z „Krainą Wygasłych Wulkanów”. Ten najbliższy naszego miasta ciąg wzgórz, wyznaczających krawędź Sudetów, charakteryzuje się dużą różnorodnością krajobrazową i nic dziwnego, że był szczególnie penetrowany przez turystów pod kierunkiem Jandera. Walory przyrodnicze w postaci relikwów paleowulkanizmu i zachowane ślady działalności cystersów z Lubiąża były głównym obiektem zainteresowania ówczesnych mieszkańców Liegnitz. Dzisiaj również interesują współczesnych mieszkańców naszego miasta, a zwłaszcza tych związanych z lokalnym oddziałem Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego.

Streszczenie

Szkic o życiu i działalności Albrechta Jandera (1843–1917)

Albrecht Jander – z zawodu nauczyciel historii w Miejskim Gimnazjum, z zamiłowania – krajoznawca, popularyzator wycieczek i marszrut po Legnicy, jej okolicy oraz Pogórzu Kaczawskim i Karkonoszach. W tym też celu utworzył w 1884 r. legnicką sekcję Towarzystwa Karkonoskiego, której przewodniczył do 1899 r., pozostając potem honorowym członkiem zarządu. Z inicjatywy towarzystwa powstały m.in. schrony przeciwdeszczowe, wieże widokowe, ławki wypoczynkowe, oznakowanie dróg. W swoim dorobku, oprócz przewodników turystycznych, miał sztuki teatralne o tematyce historycznej. Propagował wśród mieszkańców niemieckiej Legnicy, a szczególnie wśród młodzieży, zamiłowanie do ziemi śląskiej i uczył wrażliwości na piękno lokalnej natury. Działalność Albrechta Jandera jest inspiracją dla współczesnych działaczy i turystów zrzeszonych w Polskim Towarzystwie Turystyczno-Krajoznawczym, gdyż sieć znakowanych szlaków nawiązuje nierzadko do przeszłości.

Abstract

A sketch of the life and work of Albrecht Jander (1843–1917)

Albrecht Jander – by profession a history teacher at the Municipal Intermediate School, by passion a local historian, promotor of excursions and walks in Legnica, its surroundings, Kaczawskie Foothills and the Giant Mountains. To this end, in 1884, he founded the Legnica section of the Giant Mountains Society, which he led until 1899, after which he remained an honorary board member. Among other things, the society's initiative led to the creation of rain shelters, viewing towers, recreational benches and road markings. In addition to tourist guides, his works included plays with historical themes. He promoted passion for the Silesian land among the inhabitants of German Legnica, especially among the youth, and taught them how to appreciate the beauty of local nature. Albrecht Jander's work is an inspiration for today's activists and tourists affiliated with the Polish Tourist and Sightseeing Society, as the network of marked trails often refers to the past.